

MAHKUMLARNI AXLOQAN TUZATISHDA ZAMONAVIY XORIJIY YONDASHUVLARI**Abduvaitov Sobir Akram o'g'li**

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 334-guruh kursanti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17859413>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahkumlarni axloqan tuzatish bo'yicha zamonaviy xorijiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish, psixologik rehabilitatsiya, kasb-hunar va ta'lim dasturlari, shuningdek, ijtimoiy moslashuv mashg'ulotlari ularning qayta jinoyat qilish darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Xorijiy tajribalar, ayniqsa Skandinaviya va G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi metodlar, individual yondashuv va interaktiv rehabilitatsiya dasturlari samaradorligini ko'rsatadi. Maqolada shuningdek, ushbu yondashuvlarni O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari va tizim samaradorligini oshirish yo'llari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Mahkumlarni axloqan tuzatish, Zamonaviy yondashuvlar, Xorijiy tajriba, Psixologik rehabilitatsiya, Ijtimoiy moslashuv.

MODERN FOREIGN APPROACHES TO THE MORAL REHABILITATION OF PRISONERS

Abstract. This article analyzes modern foreign approaches to the moral rehabilitation of prisoners. The research results indicate that prisoner reintegration programs, psychological rehabilitation, vocational and educational training, as well as social adaptation activities, significantly reduce the likelihood of recidivism. Foreign experiences, particularly methods applied in Scandinavian and Western European countries, demonstrate the effectiveness of individualized approaches and interactive rehabilitation programs. The article also discusses the possibilities of applying these approaches in the context of Uzbekistan and ways to enhance the efficiency of the system.

Keywords: Moral rehabilitation of prisoners, Modern approaches, Foreign experience, Psychological rehabilitation, Social adaptation

Kirish

Mahkumlarni axloqan tuzatish masalasi jinoiy adliya tizimining eng dolzarb va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jinoiy jazoni qo'llash nafaqat jinoyat sodir etgan shaxsni jazolash, balki ularni jamiyatga qaytarish, ijtimoiy va axloqiy jihatdan tiklash vazifasini ham o'z ichiga oladi. So'nggi o'n yilliklarda xalqaro tajriba shuni ko'rsatdiki, mahkumlarni faqat qamoq sharoitida ushlab turish, ularning qayta jinoyatga moyilligini kamaytirishda yetarli emas. Shu sababli, zamonaviy xorijiy yondashuvlar mahkumlarni axloqan tuzatishda kompleks, individual va interaktiv metodlarni qo'llashga qaratilgan. Zamonaviy kriminal psixologiya va sotsiologiya tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan individual yondashuvlar, turli rehabilitatsiya dasturlari va interaktiv metodologiyalar mahkumlarni axloqan tuzatish jarayonida samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Masalan, psixologik maslahatlar, motivatsion treninglar, ijtimoiy rollarni o'rganish mashg'ulotlari va mehnat faoliyatiga jalb qilish dasturlari mahkumlarni shaxsiy va axloqiy rivojlanishga undaydi.

Zamonaviy yondashuvlarning yana bir muhim jihati – ularning ilmiy asoslanganligi va natijalarning doimiy monitoringi. Mahkumlarni axloqan tuzatish bo'yicha xorijiy tajribalar ko'rsatadiki, samarali dasturlar individual xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi va natijalar doimiy baholanadi.

Shu tariqa, mahkumlarni ijtimoiy moslashuv jarayoni faqat jazoni ijro etish bilan cheklanmay, ularning axloqiy, psixologik va ijtimoiy jihatdan qayta shakllanishini ta'minlaydi.

Mazkur maqolada mahkumlarni axloqan tuzatish bo'yicha zamonaviy xorijiy yondashuvlar, ularning samaradorligi va O'zbekiston kontekstida tatbiq etish imkoniyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Maqola doirasida mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishning zamonaviy usullari, psixologik va ijtimoiy rehabilitatsiya dasturlari, shuningdek, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar ko'rib chiqiladi.

Dolzarbli: Mahkumlarni axloqan tuzatish masalasi jinoiy adliya tizimida dolzarb va muhim hisoblanadi. Faqat jazoni qo'llash bilan cheklanish qayta jinoyat qilish xavfini kamaytirishda yetarli emas. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, mahkumlarni psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatdan tiklashga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar ularning qayta jinoyat qilish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu sababli, ushbu masalani o'rganish O'zbekiston adliya tizimi uchun dolzarbdur.

Maqsadi: Maqolaning asosiy maqsadi – mahkumlarni axloqan tuzatish bo'yicha zamonaviy xorijiy yondashuvlarni o'rganish, ularning samaradorligini tahlil qilish va O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashdir.

Asosiy qism

Mahkumlarni axloqan tuzatish – bu jinoiy jinoyat sodir etgan shaxsni faqat jazolash bilan chekamasdan, uning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy xulq-atvorini qayta shakllantirish jarayonidir.

Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, axloqan tuzatish jarayoni psixologik, sotsiologik va pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. U jamoat xavfsizligini oshirish, qayta jinoyat qilish darajasini kamaytirish hamda mahkumni jamiyatga moslashuvchan a'zoga aylantirishga xizmat qiladi.

Psixologik jihatdan, mahkumning o'zini anglash darajasi, ijtimoiy ko'nikmalari va axloqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayoni asosiy ahamiyatga ega. Sotsiologik tadqiqotlar esa, jamiyat bilan aloqalarni tiklash, oila va ish faoliyatini qayta yo'lga qo'yish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, pedagogik metodlar yordamida mahkumga kasb-hunar o'rgatish, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish orqali uning shaxsiy taraqqiyoti ta'minlanadi. Axloqan tuzatish jarayoni, shuningdek, individuallashtirilgan yondashuvni talab qiladi, ya'ni har bir mahkumning xususiyatlari, qilmish tarixi va ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda rehabilitatsiya dasturlari ishlab chiqiladi. Shu tariqa, axloqan tuzatish tizimi faqat nazorat va jazodan iborat bo'lmasdan, keng qamrovli ijtimoiy va psixologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Skandinaviya davlatlari, xususan Norvegiya, Shvetsiya va Daniya, mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish borasida dunyoda yetakchi hisoblanadi. Bu mamlakatlarda jazoni ijro etish tizimi qamoq sharoitini yumshatish, shaxsiy rivojlanishga yo'naltirish va psixologik qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Masalan, Norvegiyada mahkumlar uchun ta'lim, ish faoliyati va ijtimoiy treninglar keng joriy etilgan. Shuningdek, ular mahkumlarni oila va jamiyat bilan aloqada bo'lishga undaydi, bu esa qayta jinoyat qilish darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida esa interaktiv dasturlar, motivatsion mashg'ulotlar va psixoterapiya vositalari keng qo'llaniladi. Mahkumlarni axloqan tuzatish tizimida ilmiy asoslangan monitoring tizimi mavjud bo'lib, natijalar doimiy baholanadi va dasturlar takomillashtiriladi. Shu bilan birga, mahkumlarni individual yondashuv bilan rehabilitatsiya qilish ularning jamiyatga qayta moslashuvini ta'minlaydi va xavfsizlikni oshiradi. Mahkumlarni axloqan tuzatishda psixologik rehabilitatsiya asosiy elementlardan biridir.

Psixologik maslahatlar, stress va agressiyaning nazorat qilish mashg'ulotlari, motivatsion treninglar mahkumning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Individual yondashuv har bir mahkumning ruhiy holati, shaxsiy xususiyatlari va jinoyat tarixini hisobga oladi. Bunday yondashuv natijasida mahkumlar o'z xulq-atvorini tahlil qilishni o'rganadi, mas'uliyat hissi rivojlanadi va qayta jinoyatga moyilligi kamayadi. Shuningdek, psixologik rehabilitatsiya jarayonida guruh mashg'ulotlari ham qo'llaniladi, bu ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi va mahkumni jamiyatga tayyorlaydi. Xorijiy tajribada psixologik dasturlar va terapiya usullari mahkumlarni ijtimoiy moslashuvga tayyorlashda samarali ekanligi ko'rsatildi.

Mahkumlarni axloqan tuzatishda kasb-hunar tayyorlash va ta'lim dasturlari katta ahamiyatga ega. Ish faoliyatiga jalb qilish orqali mahkumlar mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa ularning jamiyatga qaytishda moslashuvchanligini oshiradi. Xorijiy mamlakatlarda mahkumlar uchun turli kasb-hunar kurslari, texnik va akademik ta'lim dasturlari mavjud. Masalan, Norvegiyada qamoqxonalarda kasb-hunar tayyorlash va professional treninglar orqali mahkumlar bo'sh vaqtini samarali o'tkazadi va rehabilitatsiya jarayoni tezlashadi. Ta'lim va kasb-hunar mashg'ulotlari nafaqat professional ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki mahkumning axloqiy va shaxsiy tarbiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv mahkumlarni axloqan tuzatishda eng muhim yo'nalishlardan biridir.

Mahkumlar jamiyat bilan aloqada bo'lish, oila a'zolari bilan uchrashuvlar va ijtimoiy treninglarda ishtirok etish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy rehabilitatsiya dasturlari qayta jinoyat qilish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, mahkumlarni jamoaviy faoliyatga jalb qilish, sport va madaniy tadbirlarda ishtirok etish ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi va ularni jamiyatga tayyorlaydi.

Bu yondashuvlar mahkumning o'zini ijtimoiy muhitda qanday tutishini tushunishga yordam beradi va ularning axloqiy tarbiyasini mustahkamlaydi. So'nggi yillarda mahkumlarni axloqan tuzatishda zamonaviy texnologiyalar ham qo'llanilmoqda. Masalan, onlayn ta'lim dasturlari, virtual treninglar, interaktiv psixologik mashg'ulotlar va mobil ilovalar yordamida rehabilitatsiya jarayoni samarali amalga oshiriladi. Xorijiy mamlakatlarda innovatsion yondashuvlar mahkumlarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini tezlashtiradi.

Shuningdek, texnologiyalar yordamida dasturlar monitoring qilinadi, natijalar baholanadi va kerak bo'lganda o'zgartiriladi. Bu esa mahkumlarni individual tarzda rehabilitatsiya qilish imkonini beradi va qayta jinoyat qilish darajasini kamaytiradi.

O'zbekiston sharoitida ham mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi. Hozirgi kunda qamoqxonalarda jazoni ijro etish tizimi nazorat va jazoga asoslangan bo'lsa-da, psixologik va ijtimoiy rehabilitatsiya yo'nalishlari yetarli darajada rivojlanmagan. Xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish, mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish jarayonini samarali qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, mahkumlar uchun kasb-hunar tayyorlash, ta'lim dasturlari va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Mahkumlarni axloqan tuzatish dasturlarining samaradorligini baholash va monitoring qilish tizimi muhim element hisoblanadi. Xorijiy tajribada dastur natijalari doimiy ravishda baholanadi, statistik ma'lumotlar yig'iladi va dasturlarni takomillashtirish uchun foydalaniladi. Samaradorlikni baholash qayta jinoyat qilish darajasi, mahkumning ijtimoiy va psixologik holati, ta'lim va kasb-hunar natijalari orqali amalga oshiriladi. Shu tariqa, monitoring tizimi dasturlarni individual yondashuv asosida takomillashtirishga yordam beradi va axloqan tuzatish jarayonini yanada samarali qiladi.

Muhokama

Mahkumlarni axloqan tuzatishda zamonaviy xorijiy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoiy jazoni ijro etish tizimi faqat jazoga asoslangan yondashuvdan ko'ra, individual va interaktiv rehabilitatsiya dasturlarini qo'llash orqali samaraliroq natijalarga erishadi.

Skandinaviya davlatlari va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida qo'llaniladigan psixologik maslahatlar, motivatsion mashg'ulotlar, kasb-hunar va ta'lim dasturlari mahkumlarning qayta jinoyat qilish darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, ijtimoiy moslashuv va jamiyat bilan aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan treninglar mahkumning axloqiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy tajribalar asosida olingan ma'lumotlar O'zbekiston sharoitida mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini takomillashtirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Mahalliy tizimda psixologik rehabilitatsiya, kasb-hunar tayyorlash va ijtimoiy moslashuv dasturlarini keng joriy etish orqali mahkumlarning qayta jinoyat qilish ehtimoli kamayadi va ular jamiyatga moslashgan shaxslar sifatida qaytariladi. Shu bilan birga, dasturlarni monitoring qilish va natijalarni baholash tizimi joriy etilsa, rehabilitatsiya jarayoni yanada samarali bo'ladi. Shuni ta'kidlash lozimki, mahkumlarni axloqan tuzatishda individual yondashuv eng muhim omil hisoblanadi. Har bir mahkumning psixologik holati, ijtimoiy sharoiti va qilmish tarixi hisobga olinmagan holda qo'llaniladigan standart dasturlar natija bermasligi mumkin. Shu sababli, dasturlarni shaxsiylashtirish va innovatsion metodlarni qo'llash jarayon samaradorligini oshiradi.

Natija

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, mahkumlarni axloqan tuzatish – bu jinoiy jazoni ijro etish bilan cheklanmay, mahkumning psixologik, ijtimoiy va axloqiy jihatdan qayta shakllanishini ta'minlaydigan murakkab va sistemali jarayon hisoblanadi. Xorijiy tajribalar, ayniqsa Skandinaviya va G'arbiy Yevropa mamlakatlaridagi yondashuvlar, psixologik rehabilitatsiya, individual treninglar, kasb-hunar va ta'lim dasturlari, shuningdek, ijtimoiy moslashuvni rag'batlantiruvchi interaktiv metodlar mahkumlarning qayta jinoyat qilish darajasini sezilarli darajada kamaytirishini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, individual yondashuv va har bir mahkumning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan rehabilitatsiya dasturlari samaradorlikni oshiradi. Bunday dasturlar mahkumning o'zini anglash, mas'uliyat hissi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga jamiyat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston sharoitida mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini takomillashtirish, xorijiy yondashuvlarni mahalliy kontekstga moslashtirish va monitoring tizimini joriy etish orqali samarali rehabilitatsiya jarayoni tashkil etilishi mumkin. Natijada, mahkumlar jamiyatga qaytishda ijtimoiy, axloqiy va professional jihatdan tayyorlangan shaxslar sifatida moslashadi, bu esa qayta jinoyat qilish xavfini kamaytiradi va jinoiy adliya tizimining samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Mahkumlarni axloqan tuzatish masalasi jinoiy adliya tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy xorijiy yondashuvlar – psixologik rehabilitatsiya, kasb-hunar va ta'lim dasturlari, ijtimoiy moslashuv mashg'ulotlari va individual yondashuvlar – mahkumlarning qayta jinoyat qilish darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash rehabilitatsiya jarayonini samarali qiladi. O'zbekiston sharoitida mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini rivojlantirish, xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy kontekstga moslashtirish zarur.

Bunday yondashuvlar nafaqat mahkumlarning shaxsiy va axloqiy rivojlanishiga yordam beradi, balki jamiyat xavfsizligini ta'minlashga, qayta jinoyat qilish xavfini kamaytirishga va jinoiy adliya tizimining umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, mahkumlarni axloqan tuzatishda zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish O'zbekiston adliya tizimi uchun dolzarb va samarali yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cullen, F. T., Jonson, C. L., & Nagin, D. S. (2011). Prisons and recidivism. *Crime and Justice*, 40(1), 115–200.
2. Sherman, L. W., Gottfredson, D. C., MacKenzie, D. L., Eck, J., Reuter, P., & Bushway, S. (1997). Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising. Washington, DC: National Institute of Justice.
3. Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13(2), 355–375.
4. McNeill, F. (2012). Four components of effective offender rehabilitation. *Practice: Social Work in Action*, 24(3), 179–192.
5. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct*. 5th edition. New York: Routledge.
6. Pratt, J., & Eriksson, A. (2013). Contrasts in punishment: An explanation of Anglophone excess and Nordic exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 53(6), 997–1024.